

Rozdział 1

FINANSE OSOBISTE – ISTOTA I ZAKRES

Agnieszka Wikarczyk

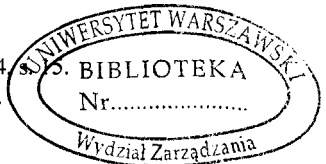
1.1. Finanse osobiste na tle zjawisk finansowych

Finanse są częścią nauki ekonomii, rozumianej jako wiedza teoretyczna i poszczególnych działów ekonomii szczegółowej (ekonomii opisowej lub stosowanej). Stanowią naukę o prawidłowościach, które rządzą daną sferą gospodarki, jak i naukę stosowaną (tzw. ekonomika finansów, np. bankowość, ubezpieczenia, rynki kapitałowe)¹.

W konsekwencji w nauce finansów występuje wzajemne przenikanie teorii finansów i ich praktycznego zastosowania. Te dwie dziedziny istnieją równolegle, ale także zależą od siebie². Finanse określane są zwykle jako nauka o stanach i procesach pieniężnych, czyli o sposobach i zjawiskach tworzenia (emisji), przepływu, gromadzenia (pozyskiwania) i rozdysponowywania (wydatkowania, podziału) środków pieniężnych przez poszczególne podmioty (np. **osoby fizyczne**, przedsiębiorstwa, w tym: banki, towarzystwa ubezpieczeniowe; państwo, samorządy terytorialne itp.). Jest to w skrócie proces gromadzenia i podziału zasobów pieniężnych w gospodarce. Według niektórych autorów finanse można interpretować wąsko (jako stosunki pieniężne w sferze podziału) lub szeroko (jako zjawiska pieniężne w sferze podziału i wymiany). Finanse obejmują także ruch zasobów pieniężnych (przychody i wydatki realizowane przez różne podmioty – nie dotyczy to

¹ Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów*, PWN, Warszawa 2004.

² Marecki K. (red.), *Podstawy finansów*, PWE, Warszawa 2008, s. 11.

sytuacji wypełniania przez pieniądź funkcji miernika wartości, czyli występowanie cen)³. Powszechnie uważa się, że finanse występują tam, gdzie w procesach gospodarczych wykorzystywany jest pieniądź. Rolą finansów jest bowiem⁴:

- 1) podział na pieniądze **prywatne** i publiczne,
- 2) dostosowanie podziału dochodu do potrzeb społeczeństwa (państwo dokonuje tzw. redystrybucji dochodu, wydając go na określone działania wspierające obywateli),
- 3) stymulowanie, stabilizowanie lub tłumienie zjawisk gospodarczych (m.in. poprzez przepisy prawa, czyli decyzje podejmowane większością głosów w parlamencie lub poprzez rozporządzenia ministrów).

Badanie konkretnych procesów gospodarczych, w tym finansowych (czyli pieniężnych), wymaga znajomości praw, które nimi rządzą. Stąd w naukach stosowanych trzeba posługiwać się rezultatami badań o charakterze mikro- i makroekonomicznym oraz prac nad teorią finansów. Związek teorii i wiedzy stosowanej umożliwia wykorzystanie wiedzy teoretycznej w praktyce oraz uogólniania teorii na podstawie praktyki. Przedmiotem badań nauk finansowych są zawsze zjawiska związane z pieniądzem (a te powiązane są z naukami społecznymi – np. polityką gospodarczą, prawem). Teoria finansów bada zjawiska finansowe w wymiarze globalnym – jej przedmiotem jest analiza przepływów finansowych w obszarze: **osób fizycznych**, przedsiębiorstw, państwa, samorządów (np. gmin), itp. Społeczeństwo bowiem, aby przetrwać i rozwijać się musi nie tylko wytwarzać dobra i oferować usługi, ale dzielić między siebie rezultaty swojej pracy⁵. W ciągu znanego ludzom okresu dziejów człowieka ukształtowały się dwie skrajne metody podziału dóbr i usług: naturalna i pieniężna (oczywiście zazwyczaj funkcjonują rozwiązania mieszane).

Pierwsza polega na stosowaniu wybranego sposobu podziału bez udziału pieniądza (przykład: barter – „pszczołarz oferujący miód szuka desek na ule”). Jest prymitywna i pierwotna. Podział taki nie przyczynia się – według badaczy – do rozwoju w ludziach motywacji do podnoszenia swoich kwalifikacji i zwiększonego nakładu pracy (przykład: jeżeli w wiosce jest tylko jeden pszczołarz i tylko jeden cieśla, to są na siebie „skazani”), w celu zwiększenia udziału w wytwarzanych i dzielonych produktach i usługach, przejścia na inną pozycję w hierarchii społecznej. Istniały próby zmiany zajmowanej pozycji, ale głównie poprzez wojny, rewolucje, grabieże, kradzieże itp. Ponadto w metodzie tej nie respektuje się zróżnicowanych potrzeb człowieka warunkowanych choćby płcią, wiekiem, intelektem, wykonywaną pracą (przykład: pszczołarz szuka książki o gwiazdach, a w wiosce

³ Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 18–19.

⁴ Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w Polsce*, PWN, Warszawa 2003, s. 20–21.

⁵ Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 12–13.

nie ma bibliotekarza. Gdzie go odnajdzie? Ile czasu mu to zabierze? Czy nie straci zapału do poszukiwań?). Kolejny problem to znalezienie sprawiedliwego „przelicznika” (w omawianym przypadku: ile miodu powinien zaoferować pszczelarz za deski? Czy cieśla jest zainteresowany stałym otrzymywaniem miodu za swoje deski?). W tym przypadku pojawia się nieraz paradoks (pszczelarz miał za dużo desek, których nie potrzebował lub cieśla – za dużo miodu). Prowadził on do konieczności wydłużenia czasu poszukiwania osób wytwarzających określone dobro lub proponujących określoną, poszukiwaną usługę. Rozwój społeczeństwa przyczyniał się do zwiększania się wachlarza potrzeb poszczególnych osób, a tym samym poszukiwania nowych produktów i usług oferowanych przez specjalistów.

W metodzie pieniężnej to pieniądz (jako powszechnie akceptowany normami społecznymi „towar”) staje się środkiem wymiany. Konsekwencją jest dążenie do posiadania przez osoby fizyczne możliwie znacznego zasobu pieniądza, warunkującego możliwość nabycia potrzebnych dóbr i usług. Uruchamia to zwykle bodźce do indywidualnego podnoszenia kwalifikacji, bardziej racjonalnej, wyężonej pracy (indywidualnej lub zespołowej), a wśród dostawców dóbr i usług – konkurencję, w tym konkurowanie o nabywców. W mechanizmie tym również zdarzają się naganne zachowania, będące efektem chęci zdobycia dodatkowych pieniędzy (np. wojny, kradzieże, małwersacje).

Mechanizm podziału według metody pieniężnej powoduje powstawanie stosunków finansowych polegających na gromadzeniu środków pieniężnych z różnych źródeł przez jedne podmioty (np. osoby fizyczne, przedsiębiorstwo, państwo, spółdzielnie) i wydatkowanie ich na różne cele. Stąd w definicji finansów wskazuje się, że jest to proces kreacji, gromadzenia i wydatkowania realnych środków pieniężnych (głównie monet i banknotów – to tzw. pieniądz gotówkowy, choć coraz częściej jest zastępowany zapisem w systemie bankowym na rachunku – czyli tzw. pieniądzem bezgotówkowym, którym można płacić, np. przelewy bankowe, karty płatnicze) wraz z surogatami (zamiennikami) pieniężnymi (są nimi np. czek, weksle, akcje). Celem gromadzenia i wydatkowania środków pieniężnych jest ostatecznie podział dóbr i usług. Tam, gdzie występuje realne gromadzenie, podział lub posiadanie pieniędzy, mamy do czynienia z finansami (jeżeli dotyczy to osób fizycznych, będzie to dotyczyło finansów osobistych). Istotnym kryterium jest ruch pieniądza, czyli przepływy środków pieniężnych pomiędzy różnymi podmiotami na rynku. Stąd każdy proces czy zjawisko finansowe jest zjawiskiem pieniężnym, ale nie każde zjawisko pieniężne jest zjawiskiem finansowym⁶.

Zjawiska finansowe można klasyfikować według różnych kryteriów. Podstawowe są dwa: przedmiotowe i podmiotowe. W przypadku zjawisk finansowych przedmiotowych jest to podział przepływów pieniężnych wynikający z przemieszczania

⁶ Ibidem, s. 12–14.

się dóbr i usług. Stąd całość zjawisk finansowych przyporządkowuje się do czterech grup⁷:

- 1) strumienie pieniężne rynkowe (tzw. ekwiwalentne) – występuje wzajemne świadczenie między podmiotami (w tym gospodarstwami domowymi) uczestniczącymi np. w transakcji kupna-sprzedaży. Cechą jest więc równoważność przepływu pieniądza i jego materialnego odpowiednika (ekwiwalentu), czyli wielkość uzyskanych przychodów ze sprzedaży winna być równa wielkości wydatków poniesionych m.in. przez osoby fizyczne. Wielkość ta regulowana jest przez mechanizm rynkowy (popyt, podaż, cenę, stawki wynagrodzeń itp.), choć zdarzają się zakłócenia na skutek np. zmian w opodatkowaniu dochodów osób fizycznych, wprowadzeniu instrumentów interwencyjnych państwa (np. cła na wwożone produkty);
- 2) strumienie pieniężne redystrybucyjne (tzw. transfery) o charakterze budżetowym lub pozabudżetowym – brak jest wzajemnego świadczenia między podmiotami uczestniczącymi w zdarzeniu finansowym. Wielkość przychodów i wydatków powinna być równa, lecz brakuje rzeczowej ekwiwalentności. Ma to miejsce w przypadku, np. podatków, darowizn, subwencji, zasiłków, alimentów, gdy strona otrzymująca (np. państwo lub gospodarstwo domowe) nie ma obowiązku wykonania odpowiadającego otrzymanej kwocie działania na rzecz np. innej osoby fizycznej przekazującej środki (brakuje odpłatności dokonywanej przez drugą stronę). Strumienie redystrybucyjne nie są regulowane mechanizmem rynkowym, lecz są normowane prawem;
- 3) strumienie pieniężne kredytowe – dotyczą wyłącznie kredytów występujących w systemie bankowym. Jest to „dodatkowy” pieniądz zasilający zasoby finansowe posiadane przez kredytobiorcę (np. gospodarstwo domowe) na podstawie uzyskanego kredytu. Podstawą udzielonego kredytu są oszczędności, ale sam kredyt to powstanie pieniądza kredytowego (w procesie tzw. wtórnej kreacji pieniądza), natomiast spłacenie kredytu przez gospodarstwo domowe (traktowane jako jego wydatek) powoduje „znikanie” środków z obiegu;
- 4) oszczędności – to zatrzymany w ruchu strumień pieniężny (czyli zasób), ponieważ podmioty decydujące się na oszczędzanie (np. gospodarstwa domowe) nie wprowadzają pieniądza zaoszczędzonego do obiegu („trzymają go”).

W przypadku zjawisk finansowych podmiotowych wyodrębnia się jednostki, które gromadzą i wydają środki pieniężne stanowiąc w miarę jednolitą grupę. Mówi się wówczas m.in. o finansach⁸:

⁷ Ibidem, s. 17 oraz Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 32–33.

⁸ Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 15–18; Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 16; Bogacka-Kisiel E. (red.), *Finanse osobiste. Zachowania–Produkty–Strategie*, PWN, Warszawa 2012, s. 10.

- 1) osobistych (gospodarstw domowych, prywatnych, konsumentów, rodziny, mikro, nanofinansach) – dotyczą obszaru gromadzenia, podziału i wydatkowania zasobów pieniężnych przez te podmioty (stosunków ekonomicznych wynikających z tych działań) – szerzej podrozdz. 1.2;
- 2) przedsiębiorstw (podmiotów gospodarczych) – dotyczą gromadzenia i wydatkowania zasobów pieniężnych przez jednostki gospodarcze produkcyjne, handlowe, usługowe. Gromadzenie następuje poprzez uzyskiwanie przychodów i dochodów, np. ze sprzedaży produktów, usług, towarów; z posiadanego ulokowanego kapitału, najmu, emisji papierów wartościowych, zaciągania kredytów lub pożyczek. Wydatkowanie obejmuje natomiast np. zakup dóbr i usług wspomagających proces produkcji, oferowania usług lub handel, opłacanie podatków i składek, spłatę kredytów lub pożyczek, wypłacanie wynagrodzeń pracownikom. Przedsiębiorstwa dokonują wyboru źródeł finansowania (kapitału) w celu dokonywania zmian w strukturze swojego majątku, zarządzają ryzykiem, dążą do uzyskiwania płynności i rentowności oraz wzrostu wartości na rynku;
- 3) publicznych – dotyczą gromadzenia i wydatkowania zasobów pieniężnych uzyskanych od społeczeństwa (zasobów publicznych) przez podmioty reprezentujące państwo. Gromadzenie następuje poprzez uzyskiwanie przychodów i dochodów, np. z podatków (głównie) i opłat, posiadanych oszczędności, najmu, ze środków pochodzących z UE. Wydatkowanie obejmuje natomiast realizację zbiorowych potrzeb, np. wydatki bieżące w ramach funkcjonowania poszczególnych ministerstw, działania podejmowane w ramach inwestycji wieloletnich (np. budowa autostrad), ale i spłatę kredytów lub pożyczek, wpłaty do budżetu UE. W ramach finansów badane są mechanizmy wskazanych procesów, reguły dotyczące np. nakładania podatków i odwołań podatników od decyzji urzędów skarbowych, określane są techniki kontroli wydatków publicznych⁹;
- 4) samorządowych – dotyczą gromadzenia i wydatkowania zasobów pieniężnych uzyskanych od społeczeństwa (zasobów publicznych) przez podmioty reprezentujące państwo na szczeblach gminy, powiatu, województwa. Gromadzenie następuje poprzez uzyskiwanie przychodów i dochodów, np. z tytułu podatków i opłat, subwencji i dotacji budżetowych, posiadanych oszczędności, najmu majątku, ze środków pochodzących z UE. Wydatkowanie obejmuje natomiast realizację zbiorowych potrzeb, np. wydatki bieżące w ramach funkcjonowania gminy, działania podejmowane w ramach inwestycji wieloletnich (np. budowa kanalizacji), spłatę kredytów lub pożyczek. W ramach finansów badane są mechanizmy wskazanych procesów, reguły dotyczące

⁹ Gaudamet P.M., Molinier J., *Finanse publiczne*, PWE, Warszawa 2000, s. 17.

np. nakładania podatków lokalnych i odwołań podatników od decyzji, określone są techniki kontroli wydatków publicznych;

- 5) instytucji finansowych (np. banków: centralnych, komercyjnych, spółdzielczych; zakładów ubezpieczeniowych, funduszy inwestycyjnych, emerytalnych, podmiotów udzielających pożyczek) – dotyczą gromadzenia i wydatkowania zasobów pieniężnych przez pośredników finansowych. Gromadzenie następuje poprzez uzyskiwanie przychodów i dochodów głównie ze sprzedaży produktów finansowych (np. rachunków i lokat bankowych, polis ubezpieczeniowych, jednostek uczestnictwa lub certyfikatów inwestycyjnych, odsetek i opłat od udzielonych kredytów/pożyczek), z posiadanych inwestycji kapitałowych i/lub rzeczowych. Wydatkowanie obejmuje natomiast np. opłacanie podatków, zwroty depozytów i lokat, wypłaty kredytów lub pożyczek, wypłaty świadczeń i odszkodowań, odkupowanie jednostek uczestnictwa, wypłacanie wynagrodzeń pracownikom, dokonywanie inwestycji rzeczowych i kapitałowych na rynku finansowym. Finanse tej grupy wiążą się również z ich organizacją, funkcjonowaniem, działalnością na konkurencyjnym rynku, ponoszeniem różnych rodzajów ryzyka;
- 6) międzynarodowych – dotyczą gromadzenia i wydatkowania zasobów pieniężnych w obszarze współpracy podmiotów gospodarczych, społeczeństwa i państwa na arenie międzynarodowej. Gromadzenie następuje poprzez uzyskiwanie m.in. przez osoby fizyczne przychodów i dochodów, np. z pracy najemnej za granicą, posiadanych oszczędności i inwestycji rzeczowych za granicą, stypendiów czy emerytur zagranicznych, uzyskanych za granicą kredytów i/lub pożyczek. Wydatkowanie obejmuje natomiast np. zakup dóbr i usług zagranicznych, spłatę kredytów i/lub pożyczek walutowych, wypłaty odszkodowań, inwestycje rzeczowe i finansowe dokonywane w walucie obcej w kraju lub za granicą. Finanse międzynarodowe badają również m.in. zjawiska kursu walutowego, skali i rodzajów rozliczeń w kontaktach z zagranicą, rozwoju światowych rynków finansowych, działalność instytucji międzynarodowych (np. Banku Światowego, Międzynarodowego Funduszu Walutowego, banków regionalnych na poziomie kontynentów) i wynik współpracy państwa ze światem, czyli bilans płatniczy.

W świetle tych podziałów decyzje finansowe gospodarstw domowych są podejmowane w celu realizowania zamierzeń zmieniających się w zależności m.in. od fazy życia, wykształcenia, zainteresowań, przekonań, wykonywanej pracy. Nie zawsze ich przesłanki są racjonalne, lecz czasem bywają irracjonalne, niejasne nawet dla samego decydenta (por. paradoksy Giffena, Veblena). Można wyróżnić cztery rodzaje decyzji finansowych podejmowanych przez gospodarstwa domowe¹⁰:

¹⁰ Bogacka-Kisiel E. (red.), *Finanse osobiste...*, op. cit., s. 10–13.

- 1) konsumpcyjne – dotyczą towarów i usług kupowanych w celu zaspokojenia potrzeb (w tym: pożywienie, odzież, miejsce zamieszkania, zdrowie, edukacja, wypoczynek);
- 2) oszczędnościowe i/lub inwestycyjne – dotyczą albo przeznaczenia przez gospodarstwa domowe określonej części dochodów na wydatki przyszłych okresów, albo zamiaru zagospodarowania odłożonych środków pieniężnych w celu uzyskania dodatkowego dochodu (rozdz. 5);
- 3) finansowanie – dotyczą uzyskania odpowiedzi na postawione pytania gospodarstw domowych: ile, kiedy, jak (skąd) i na jak długo pozyskać środki pieniężne obce z przeznaczeniem na cele konsumpcyjne lub inwestycyjne (rozdz. 5 i 7);
- 4) zabezpieczające przed ryzykiem – dotyczą uzyskania przez gospodarstwa domowe odpowiedzi na pytania: kiedy, na jakich warunkach i gdzie poszukiwać możliwości zmniejszenia ryzyka utraty środków pieniężnych (choć w przypadku niektórych podmiotów należałoby wiązać te decyzje z podejmowaniem ryzyka, czyli uzyskaniem odpowiedzi na te same pytania: kiedy, na jakich warunkach i gdzie poszukiwać możliwości podjęcia zwiększonego ryzyka w celu osiągnięcia „ponadprzeciętnych” dochodów; rozdz. 9).

Ogólnie uważa się, że gospodarstwa domowe stanowią grupę, która charakteryzuje się niedostateczną wiedzą w obszarze finansów. Niewiedza przejawia się we wspomnianej asymetrii informacyjnej widocznej czasem w kontaktach: osoba fizyczna – pracownik instytucji finansowej. Asymetria informacji (*information asymmetry*) w ekonomii oznacza sytuację, w której jedna ze stron transakcji dysponuje większą liczbą informacji od drugiej strony. Stronę, która jest lepiej poinformowana, określa się mianem pełnomocnika (agenta), a stronę poinformowaną gorzej, niedysponującą pełnią informacji, mianem mocodawcy (principal)¹¹. Powoduje to obawy, że nieetyczne podejście do klienta może narazić go na szkody, w tym utratę „dorobku całego życia”. Stąd pojawiają się inicjatywy na szczeblu

¹¹ Występowanie asymetrii informacji prowadzi do zaburzeń w rachunku ekonomicznym podmiotów transakcji, co jest przyczyną nieoptymalnych decyzji gospodarczych w skali mikro, zaś w skali makro prowadzi do nieefektywnej alokacji zasobów. Jest jedną z przyczyn zawodności rynku, czyli sytuacji, w której mechanizm rynkowy nie zapewnia optymalnego zaangażowania środków. Na rynkach kapitałowych czynione są starania, aby zminimalizować tę asymetrię, czyli zapewnić w miarę równy dostęp do informacji wszystkim uczestnikom rynku. Dlatego ustanowiono ściśle obowiązki informacyjne, w myśl których spółki muszą przekazywać na rynek wiele informacji bieżących, dotyczących ich działalności i np. zmian w akcjonariacie. Zawsze jednak pozostanie asymetria związana z tym, że osoby pracujące w spółce lub dla spółki będą wiedzieć o istotnych zdarzeniach wcześniej niż rynek, dlatego wykorzystywanie takich informacji jest jednoznacznie zabronione, karane i ściągane. http://pl.wikipedia.org/wiki/Asymetria_informacji; Acocella N., *Zasady polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

państwowym, ale i inicjatywy „oddolne”, mające za zadanie ochronę interesów konsumenta (rozd. 11).

1.2. Finanse osobiste – istota i pojęcia pokrewne

Finanse osobiste (*personal finance*) są pojęciem węższym od *finansów gospodarstw domowych*, ponieważ obejmują ogół procesów związanych z pozyskiwaniem, gromadzeniem i wydatkowaniem środków finansowych przez osoby fizyczne, czyli pojedynczego człowieka. **Finanse gospodarstw domowych** oznaczają procesy obejmujące oszczędzanie, inwestowanie i wydatkowanie środków pieniężnych podejmowane przez gospodarstwa domowe (szerzej rozdz. 2 i tabela 1.1.). Stąd na finanse gospodarstw domowych składają się finanse osobiste poszczególnych członków gospodarstwa domowego, wspólne przepływy finansowe tej grupy osób jako wspólnoty budżetu oraz zaspokojenie potrzeb¹². Według B. Świeckiej gospodarstwo domowe stanowi swoiste mikroprzedsiębiorstwo, które posiada określony majątek rzeczowy i finansowy, uzyskuje dochody z różnych źródeł, decyduje o wielkości dochodów przeznaczanych na konsumpcję i inwestycje, posiada potrzeby, które chce zaspokajać w celu zagwarantowania najlepszego poziomu i jakości życia¹³. Pieniądze stanowiąc mają środek do osiągnięcia celu, jakim jest maksymalizacja zaspokajania wspólnych i indywidualnych potrzeb członków gospodarstwa domowego, a nie cel główny. Ekonomicznym celem gospodarstw domowych jest maksymalizacja decyzji, w tym finansowych, które pobudzają dążenie do maksymalizacji dochodu. Muszą więc one dokonywać wyborów spośród wielu możliwości w relacjach: konsumpcja–oszczędności, oszczędności–inwestycje, majątek rzeczowy–majątek finansowy, czas pracy–czas wolny¹⁴. Cz. Bywalec mówi: „(...) ekonomia zaczyna się w gospodarstwie domowym i tam też się kończy. Gospodarstwo domowe dostarcza bowiem najważniejszego czynnika wytwórczego, to jest pracy, bez której nie byłoby gospodarowania (...). Równocześnie gospodarstwa domowe dokonują weryfikacji wytworzonych dóbr, a odbywa się ona poprzez ich nabycie i konsumpcję (...)”¹⁵.

W ramach finansów osobistych gromadzenie środków pieniężnych następuje poprzez uzyskiwanie dochodów, np. z pracy najemnej, emerytury (rozd. 3). Roz-

¹² Waliszewski K., *Planowanie finansów osobistych (zarządzanie finansami osobistymi) z udziałem doradców finansowych – znaczenie dla gospodarstw domowych i gospodarki*, „Problemy zarządzania”, Vol. 12, nr 4(48), t. 1, Wydział Zarządzania UW, Warszawa 2014, s. 206.

¹³ Świecka B., *Elementy finansów gospodarstw domowych*, [w:] Flejterski S., Świecka B. (red.), *Elementy finansów i bankowości*, CeDeWu, Warszawa 2007, s. 377.

¹⁴ Waliszewski K., *Doradztwo finansowe w Polsce*, CeDeWu, Warszawa 2011, s. 13.

¹⁵ Bywalec Cz., *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, PWN, Warszawa 2012, s. 16.

dysponowanie środkami obejmuje natomiast, np. zakup dóbr i usług codziennego użytku (tzw. dóbr i usług konsumpcyjnych), płacenie niektórych podatków, wpłacanie składek ubezpieczeniowych, spłaty kredytów/pożyczek, nabywanie nieruchomości lub akcji/obligacji na giełdzie papierów wartościowych, zakup jednostek uczestnictwa w funduszach inwestycyjnych.

Tabela 1.1. Definicje finansów gospodarstw domowych

Autor definicji	Definicja
E. Bogacka-Kisiel	Badają stosunki ekonomiczne związane z gromadzeniem i wydatkowaniem środków pieniężnych przez gospodarstwa domowe. Decyzje finansowe są podejmowane i realizowane, aby osiągnąć cele, które zmieniają się w kolejnych fazach cyklu życia.
Cz. Bywalec	Zjawiska ekonomiczne zachodzące w obrębie gospodarstw domowych, które są bezpośrednio związane z gromadzeniem i wydatkowaniem środków pieniężnych.
K. Jajuga	Zjawiska pieniężne związane z działalnością pojedynczego człowieka lub gospodarstwa domowego.
D. Korenik	Zajmują się stosunkami ekonomicznymi, które polegają na gromadzeniu i wydatkowaniu zasobów pieniężnych gospodarstw domowych.
E. Mazurek-Krasodomska	Zjawiska ekonomiczne związane z gromadzeniem przez gospodarstwa domowe dochodów oraz przychodów, a następnie rozdysponowaniem ich pomiędzy wydatki i inwestycje.
E. Ostrowska	Gromadzenie i wydatkowanie środków pieniężnych oraz inwestowanie ich nadwyżek i zaciąganie pożyczek lub kredytów w celu zaspokojenia potrzeb.
B. Świecka	Dyscyplina nauki o finansach, która zajmuje się pozyskiwaniem środków pieniężnych, ich gromadzeniem oraz wydatkowaniem. To dziedzina nauk ekonomicznych związana z gospodarowaniem środkami finansowymi przez członków gospodarstw domowych, której przedmiotem zainteresowania jest ruch pieniądza pomiędzy gospodarstwami domowymi, gospodarstwami domowymi a instytucjami finansowymi, przedsiębiorstwami lub państwem.
K. Waliszewski	To subdyscyplina finansów prywatnych, obejmująca ogół procesów i zjawisk związanych z gromadzeniem (z różnych źródeł) w postaci przychodów ekwiwalentnych, transferowych i kredytowych, podziałem i wydatkowaniem środków pieniężnych (na różne cele w postaci wydatków ekwiwalentnych, transferowych i kredytowych) przez gospodarstwa domowe. Dzięki temu między gospodarstwami domowymi a podmiotami otoczenia (przedsiębiorstwa, instytucje finansowe, państwo i samorządy) powstają wzajemne relacje oparte na cyrkulacji pieniądza od tych podmiotów do gospodarstw domowych, i odwrotnie.

Źródło: Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 17; Ostrowska E., *Finanse osobiste w integracji i globalizacji rynków finansowych*, [w:] Bogus A., Wypych M. (red.), *Harmonizacja rynków...*, op. cit., s. 51; Jajuga K., *Elementy nauki...*, op. cit., s. 16; Mazurek-Krasodomska E., *Finanse gospodarstw domowych w latach 1996–2006*, [w:] Dziawgo D. (red.), *Współczesne finanse...*, op. cit., s. 375; Świecka B., *Niewypłacalność gospodarstw...*, op. cit., s. 64; Bywalec Cz., *Ekonomika i finanse...*, op. cit., s. 158; Waliszewski K., *Doradztwo finansowe...*, op. cit., s. 32; Bogacka-Kisiel E. (red.), *Finanse osobiste...*, op. cit., s. 10.

Wymienia się także **finanse prywatne** (*private finance*). Są szerszym ujęciem finansów osobistych i gospodarstw domowych, ponieważ obejmują zjawiska finansowe podmiotów prowadzących również działalność gospodarczą (z wyjątkiem podmiotów sektora finansów publicznych). Wynikają z podziału finansów na publiczne i prywatne. **Finanse rodziny** (*family finance*) natomiast dotyczą zjawisk finansowych osób spokrewnionych, nie zawsze wspólnie zamieszkujących, ale wspólnie utrzymujących się (stale lub „od czasu do czasu”). Jest to termin szerszy od finansów osobistych, ale węższy od finansów gospodarstw domowych. Rodzinę postrzega się jako wieloosobową jednostkę produkcyjną, maksymalizującą funkcję produkcji. Nakładami są dobra rynkowe, czas, kwalifikacje i wiedza poszczególnych jej członków. Rezultatem jest nie tylko zwiększenie tradycyjnych podejść do narzędzi używanych w mikroekonomii (w celu wyjaśnienia problemów rozpatrywanych przez socjologię czy antropologię społeczną), ale i zmiana tradycyjnego wyjaśnienia zachowań konsumenta (rozd. 6)¹⁶.

Z kolei **finanse konsumentów** (konsumenckie), które dotyczą pojedynczego człowieka – konsumenta dóbr i usług na rynku – obejmują głównie zjawiska związane z kredytowaniem konsumpcji ludności (rozd. 7), ale już nie dotyczą działalności lokacyjnej czy inwestycyjnej¹⁷. Natomiast **mikrofinanse** (*microfinance*) oznaczają zjawiska finansowe osób biednych, czyli o niskich dochodach, które są dotknięte zjawiskiem wykluczenia finansowego (obejmują przede wszystkim podstawowe usługi finansowe: lokaty oszczędnościowe, pożyczki, ubezpieczenia)¹⁸. Głównym przedmiotem mikrofinansów są transakcje wierzycielsko-dłużnicze, ponieważ zaciągane są mikrokredyty i mikropożyczki¹⁹. Świadczeniem wymienionych usług zajmują się wyspecjalizowane instytucje prowadzące działalność w dwóch sektorach – bankowym (banki spółdzielcze, komercyjne, mikrofinansowe, oszczędnościowe) i pozabankowym (spółdzielnie finansowe, organizacje typu *non-profit*, organizacje pozarządowe). Ludzie wykluczeni zyskują w ten sposób możliwość chronienia swoich rodzin przed zagrożeniami o charakterze finansowym, a także szansę na rozpoczęcie lub dalsze finansowanie przedsięwzięć gospodarczych²⁰. Jest to zatem podgrupa w ramach finansów osobistych.

¹⁶ Flejterski S., *Metodologia finansów*, PWN, Warszawa 2007, s. 94.

¹⁷ Waliszewski K., *Doradztwo finansowe...*, op. cit., s. 33.

¹⁸ Ibidem oraz s. 33; Waliszewski K., *Pośrednictwo kredytowe w Polsce*, CeDeWu, Warszawa 2010.

¹⁹ Rytelewska G., *Gospodarstwa domowe*, [w:] Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B., *System finansowy w Polsce*, T. 2, PWN, Warszawa 2008, s. 431.

²⁰ Mikrofinanse – narzędzie walki z wykluczeniem, raport podsumowujący projekt From Exclusion to Inclusion Through Microfinance realizowany w latach 2002–2006 przez Microfinance Centre (MFC). www.mfc.org.pl/images/pliki/1/global_summary_pl.pdf, dostęp: 10.07.2010.

Od niedawna funkcjonuje również pojęcie **nanofinansów**, które dotyczy finansów codziennych. Nanofinanse prezentują świat finansów z perspektywy pojedynczego człowieka, który w sposób świadomy lub nieświadomy stał się aktywnym uczestnikiem rynków finansowych²¹.

1.3. Gospodarstwa domowe a system finansowy

Finanse osobiste (zwane również **finansami gospodarstw domowych**) są to więc zjawiska pieniężne dotyczące osób fizycznych (pojedynczych lub powiązanych). Przedmiotem ich zainteresowania są reguły i mechanizmy rządzące decyzjami związanymi z gospodarowaniem pieniędzem²². Decyzje te uwarunkowane są m.in. psychologicznie (por. finanse behawioralne), ekonomicznie (podział środków pieniężnych z punktu widzenia możliwości, dostępności czy wolnego wyboru), kulturowo. Stąd powstają preferencje dyktowane m.in. wewnętrznym przekonaniem, modelem konsumpcji, modą, sytuacją finansową osobistą i rynkową. Rynek zaś zależy od działań podejmowanych przez gospodarstwa domowe (rozdz. 2) i podmioty gospodarcze. W centrum zainteresowania bywały zwykle te drugie jako twórcy i uczestnicy rynku, natomiast gospodarstwa domowe traktowane były zwykle jako odbiorcy, ostateczni konsumenci dóbr i usług oferowanych przez podmioty gospodarcze.

Gospodarstwa domowe, a właściwie ich potrzeby, kształtują rzeczywistość rynkową, a zaspokajane potrzeby były i są hierarchizowane, tworząc podziały gospodarstw domowych na grupy. Zagadnienie to dotyczy również potrzeb finansowych, które zaspokajane są w różnych segmentach rynku usług finansowych za pośrednictwem pieniądza. Pieniądz pełni zaś trzy podstawowe funkcje: środka płatności (wymiany), środka transakcyjnego (dochodzi do wymiany dóbr, usług i pieniądza) i środka oszczędzania (tzw. tezauryzacji, czyli odkładania na później).

Gospodarstwa domowe (obok innych podmiotów) swoimi decyzjami finansowymi kształtują system finansowy kraju. System ten można określić jako zespół norm prawnych²³, zasad organizacyjnych²⁴ i instytucji²⁵, które są wykorzystywane

²¹ Solarz J.K., *Nanofinanse. Codziennosc zmienia swiat*, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 7–9.

²² Bogacka-Kisiel E. (red.), *Finanse osobiste...*, op. cit., s. 9.

²³ Przepisy z zakresu prawa gospodarczego i finansowego (np. Kodeks spółek handlowych, Prawo bankowe), które zmuszają do bezwzględnego wykonania pod groźbą sankcji karnych.

²⁴ Mają za zadanie wpływać na racjonalne postępowanie podmiotów (np. zasada równowagi budżetowej) – bez sankcji karnych.

²⁵ Instytucja to podmiot (np. instytucja finansowa), organ, jednostka zajmująca się działalnością finansową (np. ministerstwo finansów, urząd skarbowy, bank, towarzystwo ubezpieczeniowe, fundusz inwestycyjny).

przy realizacji funkcji finansów i regulowaniu przez władze państwowe i samorządowe zjawisk finansowych²⁶ (wielkości i obiegu pieniądza na rynku, pośrednictwa i kontroli tego obiegu), w tym w obszarze finansów osobistych. Stanowi tym samym element polityki gospodarczej państwa w części dotyczącej metod i środków osiągnięcia celów tej polityki, która może podlegać zmianom w zależności od uwarunkowań wewnętrznych (np. zasobów) i zewnętrznych²⁷.

W systemie finansowym można wyodrębnić dwa segmenty²⁸:

- 1) rynkowy, będący zespołem czterech elementów: instrumentów finansowych, instytucji finansowych, rynków finansowych, zasad funkcjonowania;
- 2) publiczny, będący zespołem czterech elementów: instytucji budżetowych, instrumentów fiskalnych, publicznych instrumentów finansowych, instytucji fiskalnych.

Rynkowy system dotyczy sfery prywatnej, ponieważ jest to mechanizm tworzenia siły nabywczej i jej przepływu pomiędzy gospodarstwami domowymi i podmiotami gospodarczymi niefinansowymi a instytucjami finansowymi w oparciu o stworzone i rozprowadzane instrumenty finansowe (są to głównie produkty finansowe) na rynkach finansowych na podstawie spisanych zasad ich funkcjonowania (tworzony jest system finansów osobistych, przedsiębiorstw, system bankowy, ubezpieczeniowy itp.²⁹)³⁰.

Instrument finansowy jest to umowa finansowa (pieniężna) o charakterze wierzyielskim (dłużnym) lub własnościowym zawarta między stronami na określony termin lub bezterminowo. Wskazuje na własność, czyli stosunek ekonomiczny, jaki zaistniał pomiędzy emitentem instrumentu a jego nabywcą, czyli m.in. gospodarstwem domowym. Oznacza to, że występują instrumenty³¹:

- własnościowe (inaczej: właścicielskie, udziałowe), np. akcje spółek akcyjnych, udziały w spółkach z ograniczoną odpowiedzialnością;
- wierzyielskie (inaczej: dłużne), np. kredyty, pożyczki pieniężne, bony i obligacje.

²⁶ Szyszko L., Szczepański J. (red.), *Finanse przedsiębiorstwa*, wyd. II zmienione i rozszerzone, PWE, Warszawa 2003, s. 25; Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 20–22.

²⁷ System finansowy w systemie społecznym (na podst. Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w Polsce*, PWN, Warszawa 2003, s. 17–18) składa się z systemu ekonomicznego, dzielonego na sferę realną i sferę finansową: system finansowy (rynkowy i publiczny) i gospodarka finansowa podmiotów sfery realnej; systemu prawnego, politycznego i pozostałych systemów.

²⁸ Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 20–25; Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 17–18, 22.

²⁹ Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 20–25; Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 100.

³⁰ Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 20–25.

³¹ Ibidem, s. 20–25.

Z ekonomicznego punktu widzenia instrument finansowy jest to nośnik siły nabywczej/obietnica, że zainwestowane środki pieniężne zostaną zwrócone wraz z obiecanyymi dodatkowymi dochodami (w postaci np.: odsetek, dywidendy)³². Jest często określany jako „(...) kontrakt powodujący powstanie aktywów finansowych u jednego podmiotu i zobowiązanie finansowe lub instrumentu kapitałowego u drugiego podmiotu, o ile z kontraktu jednoznacznie wynikają skutki gospodarcze, bez względu na to, czy wykonanie praw lub zobowiązań ma charakter bezwarunkowy lub warunkowy (...)”³³. W ustawie o obrocie instrumentami finansowymi³⁴ wymienia się je w dwóch grupach, jako: papiery wartościowe (np. akcje, obligacje, weksle) i instrumenty finansowe niebędące papierami wartościowymi (np. tytuły uczestnictwa w instytucjach zbiorowego inwestowania, instrumenty rynku pieniężnego, finansowe kontrakty terminowe). Instrumentami finansowymi dostępnymi gospodarstwom domowym są np.³⁵:

- depozyty i lokaty bankowe zakładane przez gospodarstwa domowe w walucie krajowej i w walucie zagranicznej;
- kredyty lub pożyczki pieniężne uzyskiwane przez gospodarstwa domowe;
- czeki, weksle będące w posiadaniu gospodarstw domowych;
- bony skarbowe, bony komercyjne czy bankowe papiery wartościowe³⁶ nabyte przez gospodarstwa domowe³⁷;
- obligacje (skarbowe, komunalne, municypalne i przedsiębiorstw, tzw. korporacyjne) i akcje kupowane i sprzedawane przez gospodarstwa domowe m.in. na rynku papierów wartościowych lub na rynku pozagiełdowym (lub nawet prywatnym);
- instrumenty pochodne, np. kontrakty terminowe (forward i futures), warranty, opcje, swapy oparte o zmiany cen towarów spożywczych (np. pszenicy, kukurydzy, soi, pomarańczy), metale (np. miedź, złoto, platyna) czy instrumenty finansowe (np. akcje, oprocentowanie bonów i obligacji skarbowych, waluty) i wskaźniki finansowe (np. indeksy giełdowe);

³² Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 23; Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów ...*, op. cit., s. 100; Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 20–25.

³³ Ustawa z 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. z 2013 r. ze zm., art. 3 pkt 23.

³⁴ Ustawa z 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi, Dz.U. Nr 183, poz. 1538 ze zm., art. 2.

³⁵ Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 24–41.

³⁶ W literaturze często określane jako certyfikaty depozytowe (CD) – charakterystyczne dla krajów anglosaskich. W Polsce w Prawie bankowym są one określane jedną nazwą: bankowe papiery wartościowe – niezależnie od czasu trwania umowy. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe, Dz.U. z 2015 r., poz. 128 ze zm., art. 89–92 (por. rozdział 5).

³⁷ Bony pieniężne nie są dostępne gospodarstwom domowym, ponieważ są instrumentem wykorzystywanym przez bank centralny do prowadzenia polityki pieniężnej.

- jednostki uczestnictwa i/lub certyfikaty inwestycyjne emitowane przez fundusze inwestycyjne (otwarte i zamknięte);
- umowy o ubezpieczenie (polisy majątkowe i na życie – por. rozdział 9) itp.

Instrumenty finansowe można sklasyfikować według różnorodnych kryteriów. Dokonując podziału, ułatwia się gospodarstwom domowym zrozumienie zasad ich działania, przyporządkowanie określonych produktów do ich potrzeb i decyzji finansowych. Instrumenty finansowe służą realizacji potrzeb użytkowników (w tym gospodarstw domowych) w obszarach³⁸:

- lokowania zasobów pieniężnych – służą zagospodarowaniu, będących w dyspozycji, środków pieniężnych lub spekulacji (np. depozyty bankowe, papiery wartościowe udziałowe: akcje i wierzycielskie, np.: obligacje; jednostki uczestnictwa w funduszach zbiorowego inwestowania). Działanie to może być krótkoterminowe („wyjściowy” okres zapadalności³⁹ nie przekracza 1 roku, np. w odniesieniu do bonów) lub długoterminowe („wyjściowy” okres zapadalności przekracza 1 rok, np. w odniesieniu do akcji, obligacji). Powodować może osiągnięcie stałego (gdy oprocentowanie nie zmienia się w ciągu czasu trwania umowy, np. niektóre lokaty bankowe, obligacje) lub zmiennego dochodu (gdy oprocentowanie zmienia się w ciągu czasu trwania umowy wraz ze zmianą stopy procentowej na rynku finansowym, np. większość lokat bankowych, kredytów, bony, obligacje, w tym zerokuponowe lub wypłacana w kolejnych latach dywidenda od posiadanych akcji, ponieważ kwota co roku nie jest zwykle identyczna);
- finansowania potrzeb – służą sfinansowaniu (pokryciu) planowanych wydatków lub do refinansowania (zwrotu) wydatków już poniesionych (np. kredyty, pożyczki pieniężne, bony i obligacje wyemitowane);
- płatniczo-rozliczeniowe – służą do wykonywania dyspozycji płatności lub rozliczeń pieniężnych dokonywanych przez osoby trzecie na zlecenie i w imieniu użytkownika instrumentu (np. czeki, weksle);
- pochodne – służą jako substytut inwestycji w aktywa, na które są wystawiane do zabezpieczania się przed zmianami cen tych aktywów lub do spekulowania na kierunkach zmian cen (np. kontrakty terminowe, opcje). Często określane są jako nierzeczywiste, pozabilansowe (w odróżnieniu od rzeczywistych, bazowych), ponieważ w tym drugim przypadku cena instrumentu finansowego kształtuje się jako wielkość „pierwotna” w stosunku do przyszłej ceny

³⁸ Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 100–101; Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 20–25.

³⁹ Jest to długość okresu od momentu wyemitowania instrumentu finansowego do momentu jego wykupu. Granica umowna przebiega po upływie 12 miesięcy. Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 24–27.

(przykładem jest akcja spółki), w pierwszym przypadku: cena kształtuje się jako wielkość „wtórna” w stosunku do przyszłej ceny (np. opcja na akcje).

Popularność instrumentów finansowych uwidacznia się m.in. w badaniach form oszczędzania i inwestowania (rozdz. 5).

Institucja finansowa (inaczej: pośrednik finansowy)⁴⁰ jest to podmiot, który posiada instrumenty finansowe i dokonuje obrotu nimi. Tym samym jest to podstawowy przedmiot jego działalności (specjalizuje się m.in. w przyjmowaniu na siebie zobowiązań finansowych oraz nabywaniu takich zobowiązań od innych podmiotów, w tym od gospodarstw domowych) i podstawowe źródło jego dochodów (instrumenty finansowe stanowią przeważającą część aktywów, czyli majątku tego podmiotu). Są to więc specyficzne, wyspecjalizowane przedsiębiorstwa, które prowadzą działalność polegającą na utrzymywaniu i realizowaniu operacji (m.in. z gospodarstwami domowymi) za pomocą instrumentów finansowych⁴¹. Pełnią przy tym podwójną rolę:

- **służebną** – pomagają podmiotom sfery realnej (w tym gospodarstw domowym) zarządzać ich finansami, występują w ekonomicznym interesie tych klientów i dla ich wygody;
- **własną** – zabezpieczają interesy własne (w tym bezpieczne i dalsze funkcjonowanie na rynku finansowym), zgodnie z własnymi potrzebami i preferencjami oraz normami narzuconymi przez instytucje kontrolne i nadzorujące.

W długim okresie zdolność pełnienia roli własnej jest zawsze zdeterminowana umiejętnością i możliwością pełnienia roli służebnej. Ta z kolei determinuje klasyfikację instytucji finansowych, umożliwiającą poznanie specyfiki oferowanych usług i produktów finansowych skierowanych m.in. do gospodarstw domowych. Ze względu na możliwość tworzenia przez instytucje finansowe instrumentów finansowych wyodrębnia się⁴²:

- instytucje finansowe pasywne (typowi pośrednicy, ponieważ nie tworzą instrumentów finansowych, ale je rozdzielają pomiędzy podmiotami, w tym gospodarstwami domowymi), np.⁴³: kantory walutowe, domy maklerskie (dokonują obrotu na zlecenie np. osób fizycznych akcjami, obligacjami, instrumentami pochodnymi na giełdach papierów wartościowych czy giełdach towarowych, emitują akcje, obligacje korporacyjne itp.);
- instytucje finansowe aktywne (są to często bezpośredni dostarczyciele środków, ponieważ tworzą własne instrumenty finansowe sprzedawane jako produkty

⁴⁰ Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 33.

⁴¹ Ibidem, s. 33–41 oraz Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 20–25.

⁴² Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 33–40; Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 103–108; Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 20–25.

⁴³ Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 25.

finansowe), m.in.: instytucje kredytowe (gł. banki komercyjne – obok banków spółdzielczych, SKOK-i – proponują gospodarstwom domowym: lokaty bankowe, kredyty i pożyczki pieniężne, bankowe papiery wartościowe oraz akcje, gdy są spółkami akcyjnymi notowanymi na giełdzie papierów wartościowych), banki inwestycyjne, towarzystwa ubezpieczeniowe (proponują polisy ubezpieczeniowe obowiązkowe i dobrowolne), fundusze wspólnego inwestowania (m.in. fundusze inwestycyjne – proponują jednostki uczestnictwa lub certyfikaty inwestycyjne, emerytalne – proponują dodatkowe zabezpieczenie na okres emerytury, podwyższonego ryzyka – fundusze venture capital, fundusze private equity – gospodarstwa domowe mogą wnieść swoje oszczędności jako formę inwestycji w rozwój małych i średnich przedsiębiorstw).

W Unii Europejskiej ze względu na charakter świadczonych usług wyodrębniła się ogólny podział na instytucje kredytowe, ubezpieczeniowe, płatnicze, inne (w tym instytucje inwestycyjne).

Wielkość i znaczenie poszczególnych instytucji finansowych przejawia się m.in. w wartości aktywów, jakimi dysponują (wykres 1.1.). Od początku przemian gospodarczych sektor bankowy odgrywał główną rolę w sektorze finansowym. Jego aktywa (tworzone głównie przez należności kredytowe i inwestycje w papiery wartościowe) przekraczały 50% PKB⁴⁴. Drugim rodzajem podmiotów były – do czasu zmian w systemie emerytalnym w 2014 r. – OFE, a na trzecim miejscu znajdowały się do 2013 r. zakłady ubezpieczeń.

Rynek finansowy (trzeci element rynkowego systemu finansowego)⁴⁵ jest to „miejsce”/obszar, na którym przedmiotem obrotu (przedmiotem transakcji kupna-sprzedaży) są instrumenty finansowe. To miejsce, na którym zawierane są transakcje pieniężne, ponieważ występują oszczędności (w tym gospodarstw domowych), które mogą zostać zagospodarowane przez pośredników finansowych (pośredniczą między podmiotami nadwyżkowymi – oszczędzającymi środki pieniężne – w tym gospodarstwami domowymi a deficytowymi – pożyczkobiorcami – w tym gospodarstwami domowymi). W takim ujęciu rynek finansowy można definiować⁴⁶ jako miejsce, które obejmuje decyzje (podejmowane również przez gospodarstwa domowe) związane wyłącznie ze środkami pieniężnymi, których celem jest ochrona wartości posiadanych pieniędzy (poprzez oszczędzanie), bądź jej wzrost w przyszłych okresach (poprzez inwestowanie) lub w rozumieniu szerokim jako działania

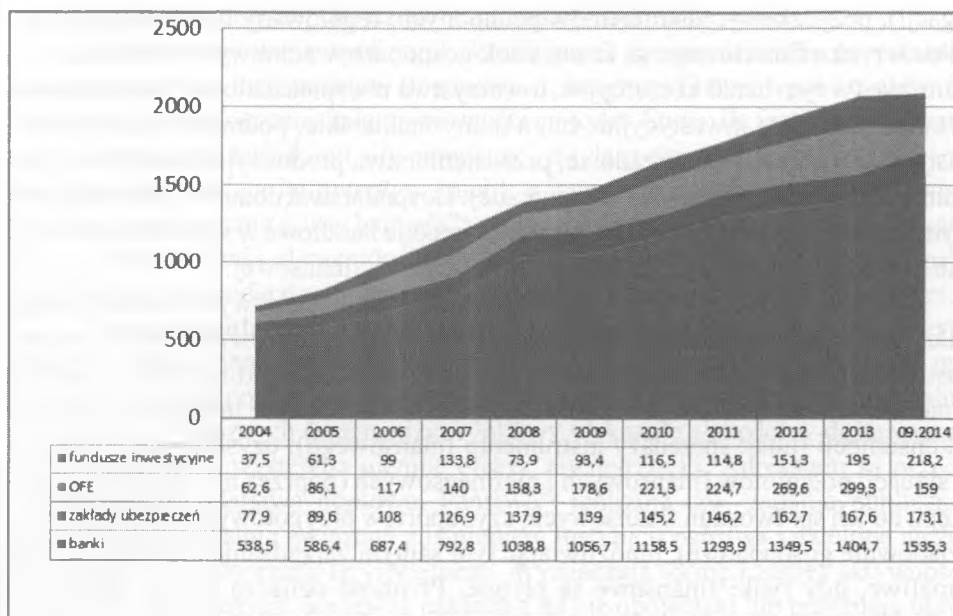
⁴⁴ Np. w 1996 r. 50,9%, w 2006 r. 96,6%. *Raport o stabilności systemu finansowego. Styczeń 2000–czerwiec 2001*, NBP, Warszawa 2001, s. 10; *Rozwój systemu finansowego w Polsce w 2006*, NBP, Warszawa 2007, s. 5.

⁴⁵ Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 27–33; Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 20–25.

⁴⁶ Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 109.

dotyczące pieniędzy, ich przepływów i operacji rozliczeniowych, ale także działania gospodarcze oparte na obrocie pieniężnym.

Wykres 1.1. Aktywa instytucji finansowych w latach 2004–2014 (mld zł)

Uwaga: dla OFE i funduszy inwestycyjnych – wartość aktywów netto.

Źródło: *Rozwój systemu finansowego w Polsce w 2006 r.*, NBP, Warszawa 2007, s. 5; *Przegląd stabilności systemu finansowego. I półrocze 2007 r.*, NBP, Warszawa 2007, s. 48; *Raport o stabilności sektora finansowego. Grudzień 2009*, NBP, Warszawa 2010, s. 71; *Raport o stabilności sektora finansowego. Grudzień 2012*, NBP, Warszawa 2013, s. 80; *Raport o stabilności sektora finansowego. Styczeń 2015*, NBP, Warszawa 2015, s. 87.

Rynek usług finansowych umożliwia odpłatne (rzadko nieodpłatne) przemieszczanie przejściowo wolnych zasobów finansowych. Charakteryzuje się jednak „kruchością” (gdyż instrumenty finansowe są „kruche” – to umowy, które łatwo „złamać” w wyniku malwersacji, pieniądź jest bowiem „lepki” – „przykleja się do człowieka”), wrażliwością na niestabilność (przejawia się ona w wahaniach cen z przyczyn ekonomicznych, ale i psychologicznych⁴⁷), różnorodnością. Ta ostatnia cecha przejawia się w występowaniu wielu segmentów rynku finansowego. Dotyczy

⁴⁷ Występuje zjawisko asymetrii informacyjnej i ryzyko zmiany zachowania (tzw. pokusa nadużycia, *moral hazard* – jest to ryzyko dokonania negatywnej selekcji wśród podmiotów, które proponują sprzedaż instrumentu finansowego i mogą nie wywiązać się ze swojej obietnicy). Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 27–28.

to zarówno czasu dysponowania środkami finansowymi przez podmioty (w tym gospodarstwa domowe), rodzajem instrumentów finansowych przez nie nabywanych czy stopnia formalizacji obrotu. Na bazie tego podziału powstały rynki: pieniężny, walutowy i kapitałowy; papierów wartościowych (w tym rynki akcji i obligacji), pożyczkowy, instrumentów pochodnych; regulowany i prywatny. Uczestnikami rynku finansowego są zatem obok gospodarstw domowych⁴⁸: instytucje finansowe (w tym banki komercyjne, towarzystwa ubezpieczeniowe, fundusze emerytalne i fundusze inwestycyjne, biura/domy maklerskie, podmioty pożyczkowe), instytucje rządowe i samorządowe, przedsiębiorstwa produkcyjne, handlowe (prywatne i państwowe, krajowe i zagraniczne). Gospodarstwa domowe, nabywając instrumenty finansowe, wchodzą z nimi w interakcje handlowe w sposób bezpośredni lub pośredni w zależności od formy i treści umowy finansowej.

Rynek finansowy umożliwia⁴⁹ gospodarstwom domowym: alokację kapitału, czyli kształtowanie w czasie struktury konsumpcji i inwestycji (wybór rodzaju instrumentu finansowego); zwiększanie efektywności wykorzystania zasobów finansowych w wyniku wyboru przez gospodarstwo domowe momentu inwestycji i konsumpcji (tutaj: sprzedaży instrumentu finansowego); uzyskiwanie informacji o sytuacji podmiotów finansowych i niefinansowych (poprzez np. uzyskiwanie dostępu do ich sprawozdań finansowych, czy raportów przygotowywanych przez wydawnictwa gospodarcze), umożliwiając tym samym zarządzanie ryzykiem. Jest to możliwe, gdy rynki finansowe są płynne. Płynność oznacza w tym przypadku łatwość zawierania transakcji przez gospodarstwa domowe i stabilność cen instrumentów finansowych. Jest to z kolei warunkowane dużą liczbą uczestników transakcji, która ułatwia „znalezienie” drugiej strony chcącej sprzedać lub kupić instrument finansowy, zaś rosnąca skala transakcji sprzyja stabilności cen: nie ma nagłych wahań w relacji: popyt/podaż⁵⁰.

Przepisy prawa (jako czwarty element rynkowego systemu finansowego)⁵¹ występują w dwóch postaciach, jako:

- 1) sformalizowane, czyli procedury postępowania uregulowane w aktach prawnych i egzekwowane z mocy prawa. Przykładami są: prawo bankowe, prawo wekslowe, prawo czekowe, prawo dewizowe, ustawa o NBP, o ubezpieczeniach, o obrocie instrumentami finansowymi, o nadzorze nad rynkiem kapitałowym, o ofercie publicznej, o funduszach emerytalnych, o funduszach

⁴⁸ Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 33–43.

⁴⁹ Korenik D., Korenik St., *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 101.

⁵⁰ Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 102; Sławiński A., *Czynniki wpływające na rozwój rynków finansowych w Polsce*, [w:] Żukowska H. (red.), *Ewolucja systemów bankowych w Europie Środkowej i Wschodniej*, UMCS, Lublin 2003, s. 191.

⁵¹ Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 41–43; Marecki K. (red.), *Podstawy finansów...*, op. cit., s. 20–25.

inwestycyjnych, Kodeks handlowy, Kodeks cywilny, a także uregulowania wewnątrz sektora w postaci np. rozporządzeń czy regulaminów itp.;

- 2) niesformalizowane – jest to zbiór rozwiązań i reguł niepisanych, które mają źródło w tradycji, zwyczajach, akceptowanych wzorcach zachowań, nie mają mocy prawnej, ale uzupełniają zasady sformalizowane.

Przepisy stanowią zespół reguł określających sposób działania pozostałych trzech segmentów: instrumentów finansowych, instytucji finansowych i rynków finansowych w celu ograniczania niepewności i ryzyka. Stąd o ile instrumenty finansowe są swoistymi nośnikami siły nabywczej, o tyle rynki, na których dochodzi do transakcji, zapewniają jej przepływ (ruch), a instytucje finansowe poprzez swoją działalność aktywizują („uruchamiają”) rynki, zaś zasady funkcjonowania porządkują sposób działania elementów wchodzących w skład systemu finansowego⁵², umożliwiając gospodarstwu domowemu funkcjonowanie na rynku finansowym.

Natomiast **publiczny system finansowy** jest mechanizmem zapewniającym współtworzenie i przepływ środków pieniężnych, które umożliwiają władzom publicznym (szeroko pojętemu państwu⁵³) dostarczanie dóbr publicznych⁵⁴ oraz usług i świadczeń społecznych (mechanizm rynkowy wykazuje słabości w dostarczaniu dóbr publicznych; występują ujemne efekty zewnętrzne)⁵⁵. Adresatem są przede wszystkim gospodarstwa domowe. Państwo⁵⁶ realizuje tzw. zadania publiczne, które są nierozzerwalnie związane z istnieniem instytucji państwa i dzielone na zadania państwa i samorządu terytorialnego. Wyznaczają formę i zakres aktywności podmiotów publicznych, ponieważ nakładają na nie obowiązki lub przyznają określone uprawnienia. Tym samym – jako element systemu społecznego – państwo jest obecne we wszystkich podsystemach: ekonomicznym, prawnym, politycznym itp., oddziałując (z różną intensywnością) na publiczny i rynkowy system finansowy. Jednocześnie dostarcza dobra publiczne gospodarstwu domowemu (sfera realna). Z tego punktu widzenia państwo pełni trzy główne funkcje⁵⁷:

- 1) publiczne (dotyczą one obszaru m.in.: administracji centralnej, bezpieczeństwa publicznego, obrony narodowej, wymiaru sprawiedliwości, reprezentowania na zewnątrz – sprawy zagraniczne, ochrony zdrowotnej, zasobów naturalnych) – im więcej zadań publicznych realizuje państwo, tym większe obciążenia musi nakładać na gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa (głównie poprzez podatki);

⁵² Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 23.

⁵³ Państwo jest pojęciem, którym obejmuje się władze szczebla centralnego i samorządowego, a także inne podmioty, które wykonują zadania publiczne. Realizacja tych zadań wymaga uruchomienia mechanizmów pieniężnych specyficznych dla publicznego systemu finansowego.

⁵⁴ Dobrami publicznymi są m.in. obrona narodowa, bezpieczeństwo wewnętrzne, kultura.

⁵⁵ Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B. (red.), *System finansowy w...*, op. cit., s. 44.

⁵⁶ Ibidem, s. 433–437.

⁵⁷ Ibidem, s. 428–429.

- 2) społeczne – interwencja państwa w sytuacji niezaspokajania potrzeb społeczeństwa (głównie gospodarstw domowych) lub grup w obszarach: edukacja, kultura, zatrudnienie, bezpieczeństwo socjalne (modele: liberalny, motywacyjny, redystrybucyjny);
- 3) gospodarcze – alokacja zasobów kapitału, pracy i ziemi oraz wpływ na sprawne funkcjonowanie rynków (poprzez np. wprowadzanie podatków, w tym od dochodów osobistych, sformalizowanych zasad funkcjonowania rynków, czyli prawa).